

Мікалай Хмяльніцкі

Мінск

БЕЛАРУСКІЯ ЎСПАМІНЫ РЫШАРДА КАПУСЦІНСКАГА

Рышард Капусцінскі (1932–2007) – адзін з самых папулярных пісьменнікаў і журналістаў XX ст. у Польшчы. Ягоны талент быў прызнаны не толькі на радзіме, але і за мяжой: двойчы вылучаўся на Нобелеўскую прэмію, з’яўляўся ганаровым доктарам многіх універсітэтаў, а ў 1995 годзе стаў, паводле меркаванняў многіх выдавецтваў і сродкаў масавай інфармацыі, журналістам стагоддзя.

Аднак значная колькасць літаратурных узнагарод і грамадскае прызнанне, якімі быў уганараваны Рышард Капусцінскі, вядомасць у Польшчы і ў заходне-еўрапейскай прасторы не сталі падставай для таго, каб артыкулы пра яго з’явіліся ў энцыклапедычных даведніках Беларусі, Расіі ці Украіны. Як адзначае І. Дзямід,

„так атрымалася, што, будучы сваім сярод сусветнай пісьменніцкай эліты, Рышард Капусцінскі, на жаль, зусім невядомы на яго малой радзіме. Толькі зараз, пасля смерці, ён вяртаецца да чытачоў Беларусі”¹.

Заідэалагізаванасць айчыннага ды і ўсходнеславянскага літаратуразнаўства, уключанасць творцаў ў палітычныя рэаліі складанага XX ст. з’явіліся прычынай таго, што толькі на працягу апошніх дзесяцігоддзяў для нас паступова адкрываюцца многія замежныя (і польскія ў тым ліку) пісьменнікі, якія па месцы нараджэння і па тэматыцы творчасці моцна звязаныя з нашай краінай. Маюцца на ўвазе, у прыватнасці, і С. Пясецкі, і Т. Канвіцкі, і М. Ваньковіч і многія іншыя літаратары. У кантэксце гэтых разваг асаблівае месца займае Рышард Капусцінскі, чые дзіцячыя гады і юнацкае сталенне звязаны з Пінскам і беларускім Палесsem, што знайшло непасрэднае ўвасабленне ў яго творах і літаратурнай біяграфіі. Пры ўсёй дынамічнасці мастацкай свядомасці творчае ўяўленне пісьменніка ўтрымлівала на працягу многіх гадоў памяць на прыгажосці і рэаліях „краю дзіцячых гадоў”. Р. Капусцінскі заўсёды пры зручным моманце падкрэсліваў сваё месца паходжання, як, напрыклад, у інтэрнэт-запісе 2004 года:

„Паходжу з Пінска, з Палесся і адчуваю сябе вельмі звязаным з гэтай зямлёй, на якой нарадзіўся. З’яўляюся членам Саюза палякаў Пінска. Пра Пінск пісаў у сваёй кніжцы *Буш па-польску*. Успамінаю яго ў розных тамах майго цыклу «*Lapidarium*». А ў наступным годзе наогул збіраюся напісаць асобную кніжку аб сваім дзяцінстве на Палессі і ў Пінску”².

¹ Р. Капусцінскі, *Вяртанне. Возвращение*, пер. на бел. А. Шушко, на рус. В. Грышкаўца, Мінск 2007, с. 8.

² *Mistrz reportażu*, Czat „Polityki” 2004, 27 września.

Як вядома, доўгі час існавала ідэалагічная фільтрацыя ў азнаямленні з кнігамі многіх польскіх аўтараў, а адсюль вынікаў чынік выпадковасці імёнаў, палітычнай кан'юнктуры ў выбары твораў і г.д. Як вынік – сфальсіфікаваны вобраз рэцэпцыі, звужаная інфарматыўнасць, іншая іерархія вартасцей, на якую абавіраецца кантэкст той ці іншай нацыянальнай літаратуры. Усё гэта прама ці апасродкавана паўплывала таксама на рэцэпцыю і прысутнасць у беларускай культурнай прасторы асобы і творчасці Рышарда Капусцінскага. Але зазначым, што і ў Беларусі намаганнямі аматараў польскай літаратуры і пры падтрымцы адпаведных зацікаўленых грамадскіх арганізацый і выдавецтваў убачылі свет некалькі кніг, фрагментаў выбраных твораў пісьменніка³.

Р. Капусцінскі быў чалавекам дарогі, наведваў як рэпарцёр розныя краіны і кантыненты. Але, мусім падкрэсліць, Афрыка ці Амерыка – для яго былі падарожжам па гарызанталі, больш важнай з'яўлялася вандроўка ў краіну памяці, у адметны ўнутраны хранатоп, у цэнтры якога – Палессе і горад дзяцінства Пінск. Падарожжа для Р. Капусцінскага стала неад'емнай часткай быцця, своеасаблівым станам душы: „Вандроўку распачаў з майго роднага Пінска... маючы сем гадоў, і вандрую да сённяшняга дня”⁴.

Падобнае меркаванне аб тэрапеўтычнай функцыі падарожжа ў свой час выказаў яшчэ адзін ураджэнец беларуска-польскага сумежжа Янка Брыль:

„Я нямала паездзіў па свеце, асабліва шэсць апошніх гадоў, быў у некалькіх краінах Еўропы, у Канадзе і ЗША, многа, здаецца, езджу па сваёй і братніх рэспубліках. Іменна – толькі здаецца, што многа, бо адчуванне яшчэ ўсё такое, што мала, што негрунтоўна, што мімаходзь! І напісаў пра гэта, калі лічыць надрукаванае, мала і павярхоўна [...] Калі б мая была воля на гэта, дык я лячыў бы некаторых маладых ад моднага ныцця ды пархання іменна падарожжам. Гэта і ачышчае душу, і абвастрае зрок, і ўмацоўвае станы хрыбет. І не бяда, што ты не адразу напішаш сваю «Адысею», – набытае нідзе не дзенецца, яно паможа табе нечакана і непрыкметна, само калісьці знойдзе свой выхад наверх, у паэтычны радок ці старонку прозы”⁵.

Р. Капусцінскаму было наканавана лёсам упрыгожыць польскі літаратурны і журналісцкі Парнас. Вернасць адвечным ідэалам – адна з рысаў яго чалавечай і творчай ментальнасці, а гуманістычны пачатак – найважнейшая аснова ўяўленняў пісьменніка пра сістэму грамадскіх каштоўнасцей. Літаратурная спадчына Р. Капусцінскага вызначаецца яркім індывідуальным стылем, патрабуе ўдумлівага падыходу, адпаведнага культурнага ўзроўню, інтэлектуальнай падрыхтаванасці, а таксама настроенасці на адметную манеру ўспрымання свету і людзей, якая знайшла ўвасабленне ў яго кнігах, эсэ і інтэрв'ю. Яны – мастацка-публіцыстычнае ў сваёй аснове адлюстраванне складанага жыцця чалавека мінулага стагоддзя, асэнсаванне канкрэтнай эпохі, жыццесцвярджальныя ў сваёй аснове, напоўненыя радасцю і горыччу жыцця, асародай сузірання прыроды розных краін, прасякнутыя ўдзячнай памяццю пра мінулае, надзеяй на будучыню.

³ Р. Капусцінскі, *Імпэратар. Падарожжы з Герадотам*, пер. А. Пяткевіч, А. Пятровіч, Мінск 2009, 392 с.; Р. Капусцінскі, *Імперыя*, Мінск 2009, 344 с.; Р. Капусцінскі, *Вяртанне...*, 503 с.; Р. Капусцінскі, *Імпэратар*, „Arche” 2006, № 5.

⁴ R. Karusiński, *Autoportret reportera*, wybór i wstęp K. Strączek, Kraków 2006, s. 11.

⁵ Я. Брыль, *Выбраныя творы ў 3 тамах*, т. 1, Мінск 1992, с. 528.

Кнігі Р. Капусцінскага, пазначаныя выразным публіцыстычным дыскурсам, засведчылі экзістэнцыяльнае разуменне чалавека і свету, арыентацыю на гуманізм і дэмакратыю як асноватворны прынцып грамадскага ўладкавання. Непасрэдны сведка многіх падзей XX стагоддзя, польскі аўтар актуалізаваў у сваёй творчасці матывы адказнасці перад гісторыяй і будучыняй, пафас сцвярджэння высокіх маральна-духоўных каштоўнасцей, спалучэнне асабістага і грамадскага, сацыяльнага і гуманістычнага, надзённага і вечнага, асабовасць і філасофскую значнасць думкі.

Матыў памяці ў мастацкай парадыгме Р. Капусцінскага выступае важным сэнсавым і структураўтваральным кампанентам, які сцягвае ў адно цэлае ўсе лініі творчасці. Значэнне, якое надае аўтар памяці як неад'емнай і важнай частцы чалавечага жыцця, выяўляецца ў яго творах на разнастайных узроўнях. Шматлікія старонкі прысвечаны ўспамінам родных, блізкіх, знаёмых, напоўнены разважаннямі аб мінулых падзеях, аб зігзагах лёсу, аб радасцях і горычы жыцця. У выніку нават агульныя, „вечныя“, а часам і экзатычныя тэмы трактуюцца польскім пісьменнікам праз прызму памяці, якая хоць і не ўплывае непасрэдна ў тканіну твораў, але часта адчуваецца ў падтэксце, нязменна прысутнічае, ніколі не вызваляючы яго з-пад сваёй улады.

У Р. Капусцінскага памяць выступае як катэгорыя асабістага кшталту і як памяць гісторыі, традыцыі, канкрэтнага рэгіёну, узаемапераплятаючыся і ўзаемаперагукваючыся. Гэта не толькі падзеі, факты, імёны, якімі напоўнена мінулае, незвычайная канстатацыя былога. Памяць, па вялікаму рахунку, – гэта яшчэ і пастаянная (хоць часам і відазмененая пад уздзеяннем разнастайных фактараў) прысутнасць у культуры, чалавечай, сацыяльнай, дзяржаўнай свядомасці папярэдніх здзяйсненняў, трагедый, вобразаў і ўзораў, якія з'яўляюцца гісторыяй народа і ўвасабляюць яго духоўны воблік. У індывідуальна-суб'ектыўным плане памяць для польскага пісьменніка становіцца апірышчам асабістай і нацыянальнай ідэнтыфікацыі, выбару духоўных і грамадзянскіх каштоўнасцей.

Успаміны і рэфлексіі Р. Капусцінскага пра малую Радзіму раскіданыя па шматлікіх ягоных кнігах, эсэ, нарысах, успамінах, інтэрв'ю, але складаюць, на дзіва, цэльную карціну ўспрымання гэтай часткі беларускага Палесся – адметнага прыроднага і культурна-этнаграфічнага рэгіёну – і перадаюць незвычайную заміланасць, духоўную зродненасць пісьменніка-творцы з ім.

„Чытаючы кніжкі, артыкулы і інтэрв'ю Рышарда Капусцінскага, – адзначае І. Дзямід, – здзіўляешся таму, што сентыментальныя ўспаміны аб даваенным Пінску і аб Палессі пранізваюць усю яго творчасць. Стаўшы прызнаным пісьменнікам, Капусцінскі ніколі не цураўся сваіх палескіх каранёў, куды б яго ні закідваў рэпарцёрскі лёс, ён заўжды помніў аб краі свайго дзяцінства, смуткаваў па родным горадзе і быў рады любой сустрэчы з землякамі”⁶.

У сталым узросце, нямала паездзіўшы па шматлікіх краінах, Р. Капусцінскі прызнаецца:

„Палессе было вельмі экзатычным краем для Еўропы. Вялікая тэрыторыя балот і толькі адна дарога бегла ад Брэста да Пінска. Гэтая дарога была брукаванай.

⁶ Р. Капусцінскі, *Вяртанне...*, с. 8.

А навокал балоты і пяскі. Да шматлікіх вёсак немагчыма было даехаць. Да іх можна было дабрацца толькі лодкай альбо толькі ўзімку санямі”⁷.

Аўтабіяграфізм, асобасна-творча пераплаўлены, сфарміраваў адметныя рысы і ідэйна-эстэтычную спецыфіку творчай спадчыны Р. Капусцінскага, якая дае абагулены і шматаспектны вобраз чалавека, народжанага субыцём народаў і сканструяванага з аўтабіяграфічных крыніц, успамінаў, вынесеных з адметнага рэгіянальнага свету. Дадзеная акалічнасць абумовіла ў значнай ступені яго жыццёвую і літаратурна-журналісцкую стратэгію:

„Так, зразумела, была гэтая зямля перыферыяй Польшчы і, напэўна, з маёй любові да гэтага месца пазней бярэ вытокі замілаванне іншымі ўскраінамі свету. Як рэпарцёр заўсёды выбіраў тыя краіны, якія пэўным чынам нагадвалі б мне Палессе”⁸.

І далей дадае-разважае:

„Па сённяшні дзень вяртаецца да мяне водар Пінска. Каля кожнага дома быў сад, а ў ім слівы, грушы і яблыні. Восенню горад напаўняўся пахамі канфіцюра, які гаспадыні гатавалі на зіму”⁹.

Польскі даследчык Ф. Тамашэўскі адзначае:

„Памяць Рышарда Капусцінскага пра той свет і прага выратаваць яго аднолькава моцныя. Аднак для будучага пісьменніка палеская «першароднасць» мела смак і пах дзяцінства. У 1934 годзе Капусцінскі не раз ездзіў разам з маці на пінскі кірмаш. Яго памяць пакінула трывалую мешаніну пахаў, настоенай на водары ракі Піны і палескага балота, паху рыбы і дароў лесу, водару выпаленага сонцам сена і дзіўнага паху выцягнутых на бераг лодак, якія стваралі надрэчны гандаль. Для хлопца пінскі кірмаш быў ці не месцам магічным. З аднаго боку, каляровы тлум, разнамоўны, шматгалосыя і шматтонавыя размовы, з іншага – узмахі вёслаў, бляск воднай дарогі і вясенняга разводдзя. І гэтая дарога – такой была моц дзіцячага ўяўлення і дзіцячых мараў – вяла на другі канец свету”¹⁰.

Геаграфічная блізкасць мяжы натхняла пісьменніка на разважанні філасофскага зместу:

„Мяне ж прыцягвала таксама тое, што знаходзіцца за мяжой кожнага з тых сьветаў – вабілі мяне новыя людзі, новыя дарогі, новыя нябёсы. Прага перайсці мяжу, разгледзець, што за ёю, жыла ўва мне ўвесь час... я толькі хацеў недзе перайсці мяжу, усё адно якую, бо для мяне важная была ня мэта, не канец, ня вынік, а сам амаль містычны і трансцэндэнтальны акт пераходу мяжы...”¹¹.

⁷ *O pamięci i jej zagrożeniach. Z Ryszardem Kapuścińskim rozmawiają Zbigniew Benedyktowicz i Dariusz Czaja*, „Konteksty” 2003, nr 3–4, s. 28.

⁸ B. M a r z e c, *Z Pińska na koniec świata. Kraj lat dzieciennych Ryszarda Kapuścińskiego*, „Rzeczpospolita” 2004, 18 grudnia, nr 297 (dodatek PLUS MINUS), s. 8.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ F. T o m a s z e w s k i, *Ryszarda Kapuścińskiego pamięć Pińska* [w:] *Мелодии, краски, запахи „малой родины” Адама Мицкевича. Сборник научных работ*, редкол.: С.Ф. М у с и е н к о [и др.], Гродно 2008, с. 287.

¹¹ Р. К а п у с ц и н с к и, *Імпэратар. Падарожжы...*, с. 154.

Думаецца, толькі чалавек памежжа мае такое абвостранае ўспрымання роднай зямлі:

„Навокал граніца. Палі, лугі, балота і лес: мяжа. За мяжой жыццё павінна быць лепшым. Так людзі разважалі заўсёды. А пасля едуць і вяртаюцца. Ну і як там – пытаюцца ў таго, хто вярнуўся. А чалавек маўчыць, махае рукой. Назаўтра пойдзе ў поле. Возьме ў прыгаршню зямлі, панюхае. Аднавяскоўцы не ведаюць, што зямлю можна нюхаць. А яна аднак жа пахне”¹².

Р. Капусцінскі, узгадваючы сваю „малую радзіму”, адзначае ў адным з інтэрв’ю:

„Гэта быў свет вельмі малы, але шматкультурны: такое тыповае мястэчка крэсаў, галіцыйскае, у якім жылі палякі, яўрэі, армяне, русіны, літвіны, беларусы. Гэта быў такі свет, які жыў сваім, уласным жыццём, але ў якім не адчувалася ніякай розніцы. Зразумела было, што ён проста такі ёсць і што гэты свет уяўляе пэўную супольнасць: рэлігійную, культурную, моўную, чалавечую”¹³.

Падобнае апісанне мы знойдзем і ў *Палескай хроніцы* І. Мележа, але па другі бок мяжы:

„Дзе-нідзе сярод палешукоў трапляліся палякі і яўрэі. Палякі, прыкмеціў Апейка, трымаліся купкамі, каля мястэчка, у засценку, яўрэі ж, акрамя тых, што аселі ў мястэчку, жылі па адным, па два ледзь не ў кожным большым сяле, блізка ад дарогі палякі корпаліся ў зямлі...

І палякі, і яўрэі, і цыганы былі тут свае людзі. Палякі часта радніліся з тутэйшымі; яўрэі мірна курылі на прызбах разам з палешукамі; амаль у кожным сяле знаходзілася хата, якая давала цыганам цяпло і прытулак на ўсю доўгую зіму. Яны былі ўсе, і цыганы, і палякі, і яўрэі, як ручаінкі, што ўліваліся ў вялікую раку, што самі становіліся той жа ракою...”¹⁴.

У іншым інтэрв’ю знакаміты рэпарцёр падкрэслівае:

„Пінск быў своеасаблівым міжнародным месцам. Жылі ў ім яўрэі, палякі, татары. Але менавіта такімі былі гэтыя гарады на крэсах, асабліва невялікія. У дзяцінстве ўвогуле не разумеў, што гэта азначае і што нехта ёсць іншы. Такое ўспрымання для мяне было чужое. Толькі пасля даведаўся, што хтосьці з’яўляецца яўрэем ці беларусам. Але, як дзіця, я гэтага не адрозніваў. Звычайна проста разам бавілі час. Я ўвабраў у сябе менавіта такі шматкультурны клімат, і да сённяшняга дня ўва мне вельмі моцнае пачуццё супольнасці”¹⁵.

Пра гармонію тагачаснага жыцця і рэлігійную талерантнасць сведчаць і наступныя ўспаміны польскага аўтара пра горад дзяцінства:

„У Пінску было на той час некалькі святынь: кафедра-сабор на Касцюшкі 16, касцёл і кляштар Езуітаў на плошчы 3 Мая, праваслаўны сабор на Дамініканскай, царква св. Варвары на Бернардынскай і вялікая сінагога на вуліцы Каралевы Боны”¹⁶.

¹² Ibidem, с. 25.

¹³ Rozmowa w Radiu Zet: 08 kwietnia 2001.

¹⁴ І. М е л е ж, *Збор твораў у 10 тамах*, т. 6, *Подых навалініцы*, [рэд. тома М.І. Мушынскі], Мінск 1982, с. 173.

¹⁵ *Podróż jako źródło. Z Ryszardem Kapuścińskim rozmawiają Bogdan Białek i Piotr Żak*, „Charaktery” 2003, nr 6, s. 8.

¹⁶ В. М а р з е с, *op. cit.*, s. 9.

На пытанне аб падобным да Пінска месцы ў свеце пісьменнік адказаў:

„Думаю, што паўсюль ёсць такія месцы... Наяўнасць падобнага месца для чалавека – вельмі важная рэч. Размова ідзе пра тое, каб ён ведаў, адкуль паходзіць і куды можа вярнуцца. Менавіта з такога пункта гледжання Пінск з’яўляецца вельмі важным для мяне, а для іншых людзей іншыя «пінскі»”¹⁷.

Р. Капусцінскі не раз падкрэсліваў адметнасць месца свайго нараджэння і яго незвычайную прыцягальнасць:

„Я родам з Палесся, якое было найбяднейшай часткаю Польшчы – і быць можа – Еўропы. Вельмі рана страціў «край гадоў дзіцячых», куды мне было забаронена вяртацца гадоў сорок. Думаю, што памяць аб гэтай прастай – сёння б казалі – слаба развітай краіне фарміравала мае адносіны да свету: я з большым задавальненнем наведваў бедныя краіны свету, бо ў іх было штосьці ад Палесся”¹⁸.

Падобную замілаванасць і неабходнасць быць на роднай зямлі падкрэслівалі не раз і беларускія пісьменнікі. Напрыклад, В.Быкаў, павандраваўшы ваеннымі дарогамі, пісаў:

„Усю вайну і яшчэ дзесяць год пасля яе быў далёка ад Беларусі, але светлы вобраз роднага краю мацярынскай пяшчотай жыў у маім сэрцы. Радзіма клікала ў снах, трывожыла ў марах, напамінала аб сабе паўзабытай матчынай мовай”¹⁹.

А.Я. Брыль шчыра прызнаваўся:

„Дзе б я ні быў, якая б гэта ні была далёкая, цудоўная краіна, – усюды для маці, бабуляў, бацькоў – аднолькава простыя чалавечыя абавязкі і клопаты. І ўсё гэта робіць тую экзотыку так прыемнай, – па-чалавечы звычайнай і прастай, як мае роднае Загора”²⁰.

А ў адным з інтэрв’ю Р. Капусцінскі прызнаваўся:

„Там мой дом, у якім я нарадзіўся. Там могількі, кузынкі. Але перш-наперш у Пінску яшчэ живуць некаторыя вучні маіх бацькоў. Мае бацькі былі настаўнікамі ў Пінску і живуць там дагэтуль людзі, якія іх памятаюць. Ёсць там суполка палякаў на Беларусі, з’яўляюся нават яе ганаровым членам. І засталося яшчэ трохі вуліц старога Пінска”²¹.

Польскі пісьменнік аднойчы заўважыў: „... дзяцінства – гэта адзіная пара, якая не пакідае нас на працягу ўсяго жыцця”. Вось чаму, напэўна, тэма дзяцінства ў творчасці Р. Капусцінскага выявілася асабліва прадуктыўнай, а зварот да сваіх дзіцячых гадоў стаў для яго своеасаблівым паратункам. Пісьменнік раскрывае ўспрыманне свету, а таксама малюе вобраз роднага горада ў міжваенны і ваенны час вачыма сямігадовага хлопчыка, які адчувае роднае наваколле тонка і пранікнёна. Дзіцячая душа і сэрца напаўняюцца эмацыянальна пры сузіранні прыгажосці

¹⁷ Rozmowa w Radiu Zet z 08 kwietnia 2001.

¹⁸ R. K a p u ś c i ń s k i, *Lapidarium V*, Warszawa 2007, s. 52.

¹⁹ В. Б ы к а ў, *Праўдай адзінай. Літаратурная крытыка, публіцыстыка, інтэрв’ю*, Мінск 1984, с. 4.

²⁰ Я. Б р ы л ь, *op. cit.*, с. 355.

²¹ *O pamięci...*, s. 3.

палескай прыроды, „зачараванай Піны”. Свет тутэйшай прыроды захапляе гукамі, пахамі, рухамі, якія, свядома і падсвядома, акумуляваюцца ў душы героя-аўтара. Адчуванне і разуменне добра і зла выходзяцца ў сутыкненнях з рознага роду крыўдамі, з якімі сустракаецца асобны чалавек і яго народ.

Памяць нязменна выводзіла пісьменніка на арбіту ўспамінаў пра родны горад:

„Наш горад поўны зеляніны, вакол хацінак цягнуцца садочкі, паўсюль ажно цесна ад высокай травы, пустазелля, кустоў і дрэваў, таму лёгка схвацаць і ўсё бачыць, а самому быць нябачным – гэта летам... Наш маленькі горад, зялёны і душны летам, бронзавы і зіхоткі, як бурштын, восенню, у святле сонца, раптам, адной ночы, зрабіўся белым. Гэта адбылося на мяжы лістапада і снежня. Зіма 1939–1940 гадоў была ранняя і суровая. Гэта было марознае, ледзяное пекла”²².

Першыя дзіцячыя ўражанні звязаныя з ваенным ліхалеццем: натоўпы ўцекачоў, пыл, бруд, паніка. Вандроўка з вакацый працягвалася некалькі дзён, але вяртанне ў родны дом не было такім хуткім: савецкія вайскоўцы не пускалі ў горад, бо там наводзілі адпаведны парадак:

„Крык, плач, вінтоўкі і штыкі, лютыя твары спацелых і злых маракоў, нейкае шаленства, нейкі жах і незразумеласць – усё гэта там, каля мосту над Пінай, у тым свеце, у які я ўваходжу, маючы сем гадоў”²³.

Моцна ўрэзаліся ў памяць хлопчыка зімовы холад і голад, нішчыміца. Нічога не дапамагала, але чалавечае аблічча жыхары горада не страчвалі. Пісьменнік малюе сістэму навучання пасля прыходу савецкіх войскаў: пачынаюць вучыць рускую мову з літары „С”, таму што для заняткаў толькі адзіная кніга *Вопросы ленинизма* вядомага аўтара. Сярод людзей пануе атмасфера незапытальнасці: маці вучылі нічога не пытаць! Новая ўлада метадычна прышчапляла „савецкасць” (стваралі „хомо саветыкус”). Р. Капусцінскі стаў таксама відавочцам знішчэння рэлігійных святынь: стралялі з гарматы ў самы вялікі касцёл у горадзе. Пісьменнік так перадае рэакцыю мясцовага людю:

„Вакол пляцу ў глыбокіх падваротніцах хаваліся людзі, якія глядзелі на гэтае бамбардаванне панура, але з цікаўнасцю. Жанчыны кленчылі і прамаўлялі пацеры. На пустым пляцы хадзіў п’яны артылерыст і крычаў: «Бачыце, страляем у вашага Бога! А ён нічога, ціха сядзіць! Баіцца, ці што?» [...] Нашая суседка сказала маме, што калі аднойчы пыл асеў, яна ўбачыла наверху разбуранай вежы святога Андрэя Баболю. «У святога Андрэя, – сказала яна, – быў вельмі спакутаваны твар: яго жыўцом палілі»”²⁴.

У адной з размоў Капусцінскі распавядае:

„На працягу 35 гадоў не меў магчымасці паехаць у Пінск. Мог ездзіць у Маскву, Самарканд, а таксама ў Ташкент, але не мог паехаць да месца свайго нараджэння. Дазволілі мне гэта зрабіць толькі ў сярэдзіне 70-х. Калі стаяў на вуліцы Касцюшкі, то адразу пазнаў, дзе я знаходжуся, бо туды маці брала мяне

²² Р. Капусцінскі, *Імперыя...*, с. 15, 19.

²³ *Ibidem*, с. 10.

²⁴ Р. Капусцінскі, *Імпэратар. Падарожжы...*, с. 29.

частвацца марожаным у рэстарачы Грэгаровіча. Цяпер вуліца Касцюшкі называецца вуліцай Леніна, але адразу ж здагадаўся, дзе знаходзіцца плошча 3 Мая, дзе вуліца Бернардская”²⁵.

Р. Капусцінскі, па ягоных успамінах, усё жыццё адчуваў моцную сувязь з горадам свайго дзяцінства, прызнаваўся, што гэтая тэма не адпускае ні на хвіліну і што ён імкнецца на малую радзіму душой і сэрцам:

„Як толькі выпадае вольная хвіліна, з радасцю вяртаюся ў Пінск. Дарога гэтая недалёкая, можна выехаць з Варшавы апоўдні і вечарам ужо быць над Пінай. Вандрую па некалькіх ацалелых вулічках, наведваю могількі – там пахаваная мая бабка. Іду таксама заўсёды на вуліцу Суворова, даўней Пэрэца, а яшчэ раней Балотную. Углядаюся ў дом, дзе правёў дзіцячыя гады. Гляджу на нястромкія ўзгоркі, на якіх размясціўся Пінск. Даўным-даўно, у час паводкі, бачыў адсюль мора без межаў, што сягала за гарызонт. Толькі пазней даведаўся, што Піна ўпадае ў Ясельду, а тая – у Прыпяць, Прыпяць – у Дняпро, а Дняпро цячэ аж да самага Чорнага мора”²⁶.

Р. Капусцінскі цікавіўся на працягу свайго жыцця не толькі гісторыяй Пінска, але і гісторыяй іншых беларускіх гарадоў. Прыкладам гэтаму можа служыць наступнае яго назіранне:

„Вось дзве кніжкі – выдадзены ў 1984 годзе ў Мінску альбом *Мінск на старых паштоўках* і выдадзеная ў 1992 годзе кніга Агаты Тушыńskiej *Рускія ў Варшаве*. Са змешчаных там фотаздымкаў Мінска і Варшавы паўстае вобраз гэтых гарадоў на памежжы XIX–XX ст. Якое ж падабенства! Тая самая ж архітэктура, той самы падобны выгляд вуліц, экіпажаў, адзення... Рускія надпісы, руская паліцыя. Паўсюль ідэнтычная, разгалінаваная і адмысловая правінцыя расійскай імперыі”²⁷.

У пераліку дамінантных паняццяў для польскага пісьменніка асабліва важныя паняцці жыццё – вайна. Трагедыя любой вайны, як не раз падкрэслівае Р. Капусцінскі, у яе братазабойчым характары. Ён заўсёды востра рэагаваў на гістарычныя падзеі XX стагоддзя, асабліва другую сусветную вайну, на тыя цяжкія выпрабаванні, якія выпалі на долю суайчынікаў, чалавецтва. Ваеннае ліхалецце, па прызнанні польскага аўтара, фарміравала характары, псіхіку і нават ментальнасць яго пакалення. Вайна ўспрымаецца як незагойная рана ў яго душы і ў душах сучаснікаў і па гэтай прычыне нязменна пісьменніка хвалюе духоўнае аблічча чалавека, тоеснасць думкі і ўчынку:

„Так, засталіся мы і пазней ахвярамі страшнай вайны, нягледзячы на тое, што яе выбухі заціхлі даўно, а акопы зараслі травой. Бо абмежаванне паняцця «ахвяра вайны» ў дачыненні толькі да забітых і параненых не вычэрпвае рэальнай колькасці страт, якія панесла чалавецтва. Бо колькі знішчана ў галіне культуры, як дэфармавана наша свядомасць і як разбурана наша інтэлектуальнае жыццё! І гэта на шэраг пакаленняў, на доўгія гады”²⁸.

²⁵ *Człowiek z bagna. Z Ryszardem Kapuścińskim rozmawia Barbara N. Łopieńska*, „Przekrój” 2003, nr 28 (archiwum elektroniczne).

²⁶ B. M a r z e c, *op. cit.*

²⁷ R. K a p u ś c i ń s k i, *Lapidaria*, Warszawa 2006, s. 284.

²⁸ *Ibidem*, s. 280.

Такія разважанні польскага пісьменніка глыбока гуманістычныя, перадаюць трагедыю вайны, яе наступствы для некалькіх пакаленняў і для культуры таксама.

Успамінаючы гады вайны, Р. Капусцінскі ў адным з раздзелаў пад красамоўнай назвай *Практыкаванні памяці* адзначае, што лепш памятае пачатак вайны, а не яе заканчэнне. І на гэта ёсць свае прычыны:

„Пачатак для мяне быў дакладна змешчаны ў часе і прасторы, яго аблічча без цяжасцей магу ўзнавіць, бо ён захаваў увесь свой каларыт, усю эмацыянальную інтэнсіўнасць. Пачыналася з таго, што аднаго дня адкрыў нечакана для сябе, як на чыстым блакітным небе напрыканцы лета (а неба ў верасні '39 было на дзіва блакітнае, без адзінай хмурынкі), дзесьці далёка і вельмі высока з'явіліся дванаццаць срэбна-бліскучых кропак. Увесь ясны і ўзнёслы купал неба запаланіў глухі, манатонны, невядомы дагэтуль мне гул. Мне сем гадоў...”²⁹.

Узрываюцца бомбы, уздымаючы цэлыя фантаны зямлі, – для дзіцяці гэта неверагодныя ўражанні і адчуванні, мусіць, такія ж, як і ў іншых, чыё дзяцінства было апалена вайной і трагедыяй жыцця:

„Хочацца ўцячы ад гэтага неверагоднага відовішча, якое мяне страшыць і прыцягвае, але не маю яшчэ ваеннага вопыту і не магу звязаць у адно цэлае, у адзін ланцуг прычын і наступстваў гэтыя срэбна-бліскучыя самалёты, выбухі, вееры зямлі, што вылятаюць на вышыню дрэў і пагражаюць мне смерцю”³⁰.

Так пачынаюцца ўцёкі, падобныя праз усе часы і цывілізацыі ў сваёй нечалавечай існасці:

„Куды ўцякаць – не ведаю, але разумею, што ўцёкі раптам сталі нейкай вышэйшай наканаванасцю, нейкай новай формай жыцця, бо ўцякаюць усе; шаша, дарогі, нават палявыя сцежкі поўныя вазоў, фурманак і ровараў, поўныя клункаў, торбаў, ведраў, поўныя разгубленых і бязрадасна блукаючых людзей. Адны ўцякаюць на ўсход, іншыя – на захад, на поўнач, на поўдзень, уцякаюць ва ўсіх накірунках...”³¹.

На шляху сустракаюцца спаленыя дамы і сядзібы, разбомбленая чыгунка, перавернутыя аўтамабілі, забітыя коні, як быццам гэта была вайна не людзей, а коней (так разважае герой-аўтар). Першая зіма вайны была вельмі марознай, а паліць у печы няма чым. Жыццё чалавека сталася роўным скрадзенаму вугалю ці аскепку драўніны, за якія чакала смерць.

Ваенныя падзеі прымушаюць Р. Карусцінскага задумвацца над іх наступствамі для канкрэтнага чалавека і ён прыходзіць да наступнай высновы:

„У пэўным сэнсе вайна не закончылася для мяне пасля перамогі. На розныя лады нешта з яе жыло ўва мне і працягвае існаваць да сённяшняга дня, бо думаю, што для тых, хто яе перажыў, вайна ніколі не скончыцца. У афрыканскіх вераваннях існуе думка, што чалавек памірае толькі тады, калі памрэ апошні з тых, хто яго ведаў і памятаў. Гэта азначае наступнае – хтосьці перастае

²⁹ R. K a p u ś c i ń s k i, *Lapidarium VI*, Warszawa 2007, s. 13.

³⁰ *Ibidem*, c.11.

³¹ *Ibidem*.

існаваць, калі гэты свет пакідаюць усе носьбіты памяці пра чалавека. Нешта падобнае назіраецца і з вайною. Тыя, хто яе перажыў, ніколі не пазбавяцца ад яе. Яна пры іх як горб свядомасці, як балючы нарост, ад якіх нават такі цудоўны хірург, як час, не зможа пазбавіць. Людзі і ў мірны час будуць мысліць яе вобразамі, накладваць вайну на кожную новую рэчаіснасць, з якой не змогуць ужо атаясамліваць сябе, бо яна – час цяперашні, а яны агорнуты часам мінулым, пастаянным вяртаннем да таго, што перажылі і як удалося выжыць, іх мысленне – гэта аб'ектыўна паўтаральная рэтраспекцыя”³².

Як адзначае І. Дзямід,

„апошні раз на сваёй малой радзіме ў Пінску Рышард быў у 1999 годзе з групай Польскага тэлебачання. Польскі рэжысёр Пётр Залускі здымаў кіно «Другі каўчэг Ноя», прысвечаны нашаму земляку, пра яго дзяцінства і юнацтва: вулачкі старога Пінска, раку Піну, могілкі на вул. Спакойнай, дзе пахавана бабуля пісьменніка”³³.

Усе свае ўражанні, звязаныя з наведваннем Пінска і беларускага Палесся, Р. Капусцінскі старанна занатоўваў. Там, на яго думку, зараз усё па-іншаму: няма філасофіі правінцыі, яе шматгалосся, палісаднікаў, пануе атмасфера штучнасці, імгненнасці. Стары Пінск жыве пераважна ў памяці, уяўленні. Мусіць, так заўсёды адбываецца: рэчаіснасць у дзяцінстве мы ўспрымаем праз ружовыя акулеры. Вось, да прыкладу, назіранні-развагі Р. Капусцінскага пасля паездкі на малую радзіму летам 1997 года:

„Пазаўчора вярнуўся з Пінска. Пінск сёння гэта розныя гарады:

- стары Пінск. Адна- ці некалькі павярховыя дамы сярод агародаў і садоў, тут і там драўляныя платы, аздобленыя студні, брукаваныя вуліцы, якія калісьці называліся Беднарская, Францішканская, Балотная. Гэты Пінск паступова памяншаецца, але, хоць і значна знішчаны, працягвае існаваць, яго яшчэ можна ўбачыць, захапіцца яго маламестачковым рамантызмам;
- Пінск савецкі, хрушчоўска-брэжнеўскі, горад шэрых ці цагляных блокаў, цяжкай, прымітыўнай забудовы, забалочанай, панурай, неасветленай аселасці;
- Пінск дзевяностых гадоў, постперабудовы, новабагацкі, з віламі, толькі для абраных, рай Новых Беларусяў і Новых Расіяў.

Кожны з гэтых гарадоў насяляюць розныя жыхары. Стары Пінск – рэштка ацалелых палякаў, трохі расійскіх пенсіянераў, украінскіх удоў, уральскіх перасяленцаў. Няма ўжо галоўных жыхароў гэтай даўняй часткі горада – яўрэяў. Згінулі ў гета, а тыя нешматлікія, што ацалелі, – выехалі ці памерлі”³⁴.

Заўсёды пункт маршрута падарожнікаў у тым ці іншым горадзе – бары і рэстараты. Такую вандроўку здзяйсняе і Р. Капусцінскі падчас наведвання Пінска 90-х. Талент публіцыста і рэпарцёра прыкмячаць дробязі, бачыць іх і выходзіць на аб'ектыўныя абагульненні відавочны:

„Інтэр'ер паўсюль той самы: новае, свежае, кічаватае аздабленне. Пластыкавыя крэслы і столікі. Каля стойкі за шклом нейкія салаткі, кавалачкі хаварвіта-бляклай кілбасы, кавалкі некалі запечанага кураняці. Ніхто гэтага не

³² *Ibidem*, с. 13.

³³ Р. Капусцінскі, *Вяртанне...*, с. 11.

³⁴ R. Ka p u ś c i ń s k i, *Lapidarium IV*, Warszawa 2007, s. 31–32.

есць – яно ўсё дэкарацыя... У такіх месцах пануе ненатуральная цішыня ці грае моцная музыка, каля барных стоек – дзяўчаты «лёгкіх паводзінаў», а таксама маладыя мужчыны, якія сядзяць пры століках па трое, па чацвёрка, назіраючы пільна навокал ... у дзверы, вокны, асцерагаючыся магчымай смерці. Атмасфера ў такіх месцах напружаная, цяжкая. Тут большасць – прадстаўнікі новай фармацыі, няхай сабе і часовай, якія вядуць бачную і не зусім вайну за грошы, сферу панавання, уплыў. Для іх існуе толькі свая шкала вартасцей: дзяўчыны «лёгкіх паводзінаў», алкаголь, мадэрновыя аўтамабілі...»³⁵.

Польскі аўтар таксама ўзгадвае, як выехаў 30 ліпеня 1996 года з Пінска да Брэста, і з уласцівай яму, як рэпарцёру, назіральнасцю і рэфлексійнасцю назіраў за тагачаснымі беларускімі рэаліямі. Ён спадзяваўся, што гэтая няхуткая паездка (50 кіламетраў на гадзіну) дасць яму магчымасць налюбавацца палескімі краявідамі. Але, на вялікі жаль, аказалася, што шкло было бруднае і немагчыма было нават адкрыць акно у вагоне, што неверагодна засмуціла падарожніка. І ў дадатак на прыпынках правадніцы не пускалі на вуліцу пасажыраў, атрымліваючы, мусіць, як разважае аўтар, асалоду ад магчымасцей сваёй улады над пасажырамі. Пад'язджаючы да Брэста, «кандуктаршы» хутка прывялі сябе ў парадак, што выклікала наступную рэфлексію польскага пісьменніка: «Калі ж пад'ехалі да Брэста, яны былі ўжо ўрачыста элегантныя, як бы праз хвіліну на станцыі пачнецца моднае рэвю»³⁶.

Р. Капусцінскі таксама дае апісанне свайго побыту на вакзале, а таксама працэдуру пашпартнага і мытнага кантролю падчас пераходу праз беларуска-польскую мяжу. Пісьменнік вядзе размову пра новых беларусаў і рускіх, якія ўбраны ў новыя гарнітуры і пахнуць дарагой парфумай, з пачкамі грошай, але мясцовыя законы пераходнага этапу ўсталёўваюць сваю іерархію вартасцей:

„Брэст мае свой час і паводле яго тут ўсё павінна адбывацца. Па-другое, Брэст кпіць сабе з наўнай тэорыі Захаду: быццам грошы могуць усё. Тут можаш трэсці хоць веерам даляраў, касір не прадасць білет: няма месцаў, – аб'яўляе і зачыняе акно»³⁷.

Р. Капусцінскі дастаткова падрабязна ўзнаўляе тагачасны выгляд вакзала ў Брэсце (сёння, зразумела, гэта ўжо зусім іншы будынак):

„Вакзал у Брэсце калісьці быў збудаваны ў стылі сталінскай архітэктуры (брамы Савецкага Саюза!) – аздоба, помпа, пазалота, мармур. Але ўсё гэта ў мінулым. Штукатурка адпадае, дзверы не хочуць зачыняцца, жырандолі зламаныя, паскручаныя і мёртвыя»³⁸.

Брэсцкі вакзал таксама выступае ў апісанні польскага аўтара як сведчанне пераходнай пары, дзе яшчэ вельмі істотны чыннік мінулага – бессістэмнасць, непунктуальнасць, арганізацыйны беспарадак, адсутнасць павагі да чалавека – след таталітарнай сістэмы, які па інэрцыі працягвае ўсё яшчэ існаваць. На гэты конт слушна заўважае польскі літаратуразнаўца К. Коц, прыгадваючы ранейшы твор пісьменніка:

³⁵ R. K a p u ś c i ń s k i, *Lapidaria...*, s. 433.

³⁶ *Ibidem*, s. 476.

³⁷ *Ibidem*, s. 478.

³⁸ *Ibidem*, s. 478–479.

„У *Імперыі* Капусцінскі ўзнаўляе здавалася б нязначную працэдуру – пашпартны кантроль у маскоўскім аэрапорце ў 1989 годзе. Спосаб яго правядзення і паводзіны вайскоўца з’яўляюцца сведчаннем імперскай і камуністычнай ментальнасці, што падзяляе свет на сваіх і чужых. Чужы – гэта вораг, шпіён, якога належыць выкрыць. Гісторыя змянілася, але, стыль мыслення застаўся”³⁹.

У 1991 годзе Рышард Капусцінскі па запрашэнні Васіля Быкава прыехаў у Мінск на з’езд Народнага фронту Беларусі. Вандроўка сапраўды адбылася, а самога В. Быкава польскі пісьменнік успамінае як „высокага, рослага мужчыну, негаваркага, але маўклівага зычліва, па-таварыску”. У сувязі з гэтай падзеяй Р. Капусцінскі ўзгадвае галоўнага героя рамана В. Быкава *Кар’ер*, а таксама вядзе размову пра тыповасць героя і мястэчак на Беларусі. Літаратуразнавец Ф. Тамашэўскі называе Р. Капусцінскага „стрыечным братам” Агеева, бо „ў Пінску Капусцінскі адчувае сябе як Агееў, ён і ёсць Агееў”⁴⁰. Вось чаму, на думку крытыка, польскі пісьменнік звяртаецца да гэтага твора Быкава (у Польшчы раман быў надрукаваны ў 1990 годзе пад назвай *Piaskowisko* ў перакладзе Яўгеніуша Пятра Мелеха). Але, як нам падаецца, герой беларускага аўтара блізка польскаму пісьменніку не толькі гэтым, а перш-наперш тым, што ён на шляху да разумення адвечных каштоўнасцей паглыбляецца ў кар’ер сваёй памяці, шукаючы паратунку менавіта там.

Такім чынам, як ні важныя ў творах Р. Капусцінскага асабістыя ўспаміны, але вельмі істотна гучаць заўсёды матывы агульнай, народнай памяці, без якой няма ні мінулага, ні будучыні, ні традыцый. Гістарычная памяць, у імя якой польскі аўтар, ураджэнец беларуска-польскага пагранічча, не прымае пастулат аб рэлятывінасці ўсялякай праўды і якому вельмі спрыяла рэчаіснасць XX стагоддзя, з’яўляецца найважнейшым кампанентам сацыяльнага ўладкавання. Усё гэта ў сваёй знітаванасці складае багаты свет назіранняў і перажыванняў, якія захаваліся ў памяці ці былі адабраныя ёй і пераасэнсаваны Р. Капусцінскім для спасціжэння важнейшых тэндэнцый індывідуальнага, грамадскага існавання, а таксама варункаў гістарычнага развіцця.

Mikalai Khmialnitski

Belarusian memoirs of Ryszard Kapuściński

A b s t r a c t

The article focuses on the presence and functions of Belarusian motives and imagery in the poetry of Ryszard Kapuściński, an outstanding Polish poet whose works are based on Belarusian realities, in particular Belarusian Polesie. The poet explores interactions and mutual influences of the Belarus-Polish cultural borderland. In the article we trace manifestations of Belarusian images of Polesie and motives in Kapuściński’s works through analyzing his lyrical sentiments. The author of the article defines the spirit of the borderland region of Polesie in Ryszard Kapuściński’s poetry to create a comprehensive aesthetic system of Belarus-Polish borderland literature during the 20th century.

³⁹ К. К о с, *Czytanie świata. Reportaże Ryszarda Kapuścińskiego w edukacji polonistycznej*, Poznań 2005, s. 146.

⁴⁰ Ф. Т о м а с з е w s k i, *op. cit.*, s. 295.